

La mania cervàntica. Les traduccions del *Quixot* al català (1836-50?-1906)

Montserrat Bacardí
Imma Estany

Universitat Autònoma de Barcelona. Facultat de Traducció i d'Interpretació
08193 Bellaterra (Barcelona). Spain

Resum

En la darrera dècada del segle passat, Cervantes i la seva obra van despertar un interès singular en els intel·lectuals de la Renaixença, que es va manifestar en un grapat d'iniciatives diverses, entre les quals ocupen un lloc preeminent tres traduccions al català gairebé completes del *Quixot* en un lapse de vint-i-quatre anys. Després, encara ha estat traslladat íntegrament un altre cop. Les versions parcials que hem pogut localitzar fins ara arriben a vint-i-set. En aquest article fem una breu presentació de les del període de màxim fervor cervàntic, de 1836/1850? a 1906.

Paraules clau: història de la traducció a Catalunya, traducció del castellà al català, traduccions del *Quixot*.

Abstract

In the later decade of the 19th century, Cervantes and his work awakened a singular interest among scholars of the *Renaixença* (cultural movement in Catalonia aimed at retrieving the Catalan language as a literary one). Several initiatives show this interest. The most outstanding ones are three, almost complete translations into Catalan of *Don Quixote*, which appeared in a twenty-four-year lapse. Later on this work has been once more wholly translated. The partial versions we have found up to now total twenty-seven. This paper is a brief presentation of the works published during the period in which the cervantine fervor was at its highest point, from 1836-1850? until 1906.

Key words: history of translation in Catalonia, translation from Spanish into Catalan, translations of *Don Quixote*.

Si haguéssim de quantificar les traduccions d'obres literàries que, al llarg de la història, s'han dut a terme del castellà al català en comparació amb les que s'han fet del català al castellà, segurament ens quedariem curts si ho deixéssim, per fer números rodons, en una proporció d'u a deu. Al castellà s'ha traslladat un bon gruix de textos catalans, més que mai les darreres dècades,¹ quan el

1. Vegeu ROMAGUERA i RAMIÓ, Joaquim (1998). «Traduccions entre llengües de l'estat espanyol». *Revista de Catalunya* 21, juliol-agost, p. 136-138.

nombre de castellanoparlants cultes capaços de llegir en català ha minvat sense cap motiu aparent. A l'inrevés, no costa gaire rastrear les versions, els traductors, les dates de publicació... i, sobretot, resulta massa fàcil veure-hi els «motius»: els mòbils, la gènesi, les circumstàncies. Tot, molt concret i eventual. La història de la traducció del castellà al català és la suma d'un grapat d'iniciatives esparses que, a més, sovint han tingut a favor els vents del moment. No existeix, doncs, en un sentit rigorós, cap mena de tradició.

Hom pot aduir que és natural que sigui així, ja que tots els catalans entenen el castellà, i que, per tant, no hi ha cap necessitat imperiosa —la de la intel·ligibilitat— de traduir d'aquesta llengua a la nostra. Però, com és ben sabut (baldament alguns s'entesten ara a fer veure el contrari), els territoris de parla catalana no sempre han estat bilingües, i els pròlegs d'algunes traduccions que esmentarem ho corroboren.

En principi, hauríem de delimitar dues grans etapes que, al seu torn, poden subdividir-se en dues més. La primera —que inclou el període dels segles XIII al XV més un segon període dels segles XVI al XVIII i principis del XIX— es caracteritza per l'existència d'una demanda real de traduccions, si més no en algun camp de les lletres, ni que sigui menor, com és el cas de la literatura religiosa popular en els segles de l'anomenada *decadència*, ja que la major part del poble alfabetitzat o bé entén dificultosament el castellà o bé no l'entén. La segona etapa abraça, d'una banda, l'època de la Renaixença i del modernisme i, d'altra, la darrera represa, dels anys cinquanta ençà.² En aquesta segona etapa la demanda real és menor o fins i tot inexistent i si es tradueix és, en general, per una qüestió de prestigi personal i/o col·lectiu.

En aquest paper ens volem centrar en un cas insòlit, el de les versions catalanes del *Quixot*, el qual ultrapassa, per raons diverses, els esquemes cronològics i, per descomptat, les limitacions que afecten la traducció del castellà al català.

La informació a què hem pogut accedir fins ara ens dona notícia d'un conjunt de traduccions i adaptacions —trenta-una, quatre de completes— empreses per divuit traductors diferents, que s'estenen en una franja temporal de vora un segle i mig: des de 1836-50? fins a 1990, amb una distribució, però, no gens homogènia: mentre que algunes èpoques van concentrar gran part dels transvasaments, en d'altres no en va sorgir gairebé cap. Així, de les trenta-una versions, prop de la meitat —tretze— foren editades en els encara no quatre decennis que van de 1868 fins a 1906. Després va produir-se un buit de seixanta anys, durant el qual només va reimprimir-se la traducció d'Antoni Bulbena i Tosell (1891). Des de la dècada dels setanta fins avui dia, la major part d'obres que coneixem —sis— són adaptacions molt parcials per a nens o per a joves. Com a traduccions pròpiament dites tan sols hem descobert la completa de Joaquim Civera i Sormaní (1969) i la del pròleg de Josep M. Casasayas i Truyols (1986).

2. *Ibidem*, p. 139-140.

La suma de versions constitueix un corpus molt heterogeni, tant pel que fa a les èpoques en què van sorgir com als objectius que perseguien, de manera que en aquest article presentarem, de manera succinta, les traduccions del primer període, que comprèn des de mitjan segle passat fins a 1906, i mirarem d'aportar algunes dades que en poden explicar la profusió.

La primera traducció del *Quixot* al català de què tenim constància va ser datada entre 1836 i 1850,³ si bé no va sortir a la llum fins al 1986, i és obra del mallorquí Jaume Pujol, qui en un breu tractat gramatical, *Observaciones sobre la ortografía mallorquina*, va incloure la traducció del capítol 12 del primer llibre del *Quixot* com un material didàctic, ja que «como las observaciones no se tienen á la mano recogidas y ordenadas, se traducirá á continuación un capítulo cualquiera del Quijote, en que se anotarán en letra bastardilla las observaciones que merecieren alguna atención».⁴ Com Antoni de Capmany dècades enrere, Pujol afirmava en el pròleg que el català es trobava abocat a la desaparició. Per a ell, «el dialecto balerar no puede servir sino para comunicaciones de familia como quien dice, no teniendo ya ningun valor oficial», de manera que, davant aquesta situació, proposava «adherirnos cordialmente á la [llengua] que ha triunfado»⁵, i considerava indispensable que els governants forgessin un pla de difusió del castellà, per al qual ell mateix aportava suggeriments. Ara bé, com que s'afigurava que havia de passar força temps abans que tothom parlés aquesta llengua, especialment «nuestros criados», «nuestros campesinos» i «las clases infimas de la sociedad», estimava que encara feia falta prescriure les principals normes ortogràfiques del «mallorquin».⁶ En resum, i emfasitzant una mica les paradoxes, Pujol va traduir un capítol del *Quixot* únicament per exemplificar una sèrie d'usos gramaticals d'una llengua «á quien debemos dar el ultimo adios».⁷

Magí Pers i Ramona, un dels primers impulsors del procés renaixentista, amb un esperit ben diferent del de Pujol, donant pas a la febrada de la fi del segle, va introduir com a annex a la seva *Gramática catalana-castellana* (1847)⁸ la traducció d'un fragment del capítol 18 de la primera part, l'episodi en què don Quixot pren uns ramats de bens per exèrcits i s'imagina que veu els mítics cavallers novel·lescos. És presentada com un exercici de comparació entre les dues llengües: el mateix fragment va ser imprès en català i en castellà en pàgines

3. MASSOT i MUNTANER, Josep (1973). «La Societat d'Amics del País, Jaume Pujol i el català de Mallorca». *In memoriam Carles Riba (1959-1969)*. Barcelona: Ariel, p. 265.
4. FERRER, Antoni-Lluc (1986). «*Don Quijote*, I, XII, la traducció i les *Observaciones* de Jaume Pujol». *Randa* 20, p. 213.
5. *Ibidem*, p. 212.
6. *Ibidem*, p. 213.
7. *Ibidem*, p. 212.
8. PERS i RAMONA, Magí (1847). «Lo ingenios cavaller don Quixote de la Manxa. Primera part, cap. 18». *Gramática catalana-castellana, adornada amb exemples de bons autors, alguns diálogos familiars ab la correspondencia de las frases mes difícils de la llengua y alguns trossos escullits en prosa y vers, ab la versió corresponent al costat*. Barcelona: Anton Berdeguer, p. 229-233.

alternes. Per tant, obeïa també a un propòsit instructiu molt precís. A més d'aquest tractat, Pers i Ramona va publicar altres obres de divulgació: *Bosquejo histórico sobre la lengua y literatura catalana* (1850), que va ampliar a *Historia de la lengua y literatura catalana* (1857), obra que constitueix un intent de sistematització de la literatura catalana. Consignem finalment que va traduir al castellà el poema anònim «Lo temple de la glòria» i «Los catalans en Grècia» de Rubió i Ors.

En les pàgines de *Lo Gay Saber*, el 1868,⁹ i del *Calendari Català*, el 1873,¹⁰ van aparèixer dos trasllats parcials del *Quixot*, d'un capítol cadascun (el primer i el segon de la primera part, respectivament), sense el nom del traductor. El de *Lo Gay Saber* anava acompanyat de la nota següent: «Tramesa'ns ha sigut una llarga mostra d'una traducció catalana del *Quixot*, demanant-nos que la publiquem en *Lo Gay Saber*. La tirada de l'obra no'ns permet donarla a nostres llegidors; ab tot, perquè'n tingan coneixença, ne posém com a mostra lo següent capítol». El *Calendari* de l'any 1873 reunia una sèrie de narracions i poemes escrits, segons que afirmava l'editor, «pels més coneguts escriptors i poètas catalans, mallorquins i valencians», entre els quals figurava la traducció del capítol 2 del *Quixot*, acompanyada de la següent nota a peu de pàgina: «Dem aquest bocí de traducció del *Quixot* com a mostra de una que se'n està fent ja fa temps». Les notícies sobre l'autoria d'aquestes versions, que ara per ara semblen obra d'un mateix autor, són confuses: hi ha qui les atribueix a Adolf Blanch i Cortada, poeta llorejat en diverses convocatòries dels Jocs Florals i autor, amb Antoni de Bofarull, d'una *Gramàtica catalana* (1867), i hi ha qui les assigna a Francesc Pelai Briz, poeta, narrador, folklorista, traductor i editor remarcable, fundador de *Lo Gay Saber* i del *Calendari Català*.

El mateix 1873 va aparèixer l'opuscle *Consells de Don Quixote a Sancho Panza*,¹¹ és a dir, la traducció d'una part del capítol 42 del llibre segon, a càrrec de Gaietà Vidal i Valenciano, qui, entre altres activitats, va conrear la narració de costums amb notable encert i va editar la traducció de la *Divina Comèdia* d'Andreu Febrer. Segurament Vidal i Valenciano va cooperar amb l'editor López Fabra en el projecte de traducció dels consells de don Quixot a Sancho a cent llengües i dialectes, el qual a l'últim no va arribar a bon port.

El 1879, en l'emblemàtica revista *La Renaixensa*, Ignasi Petit, membre d'una nissaga de metges —lletraferits— de Sant Feliu de Codines, va donar a conèixer la «Cançó a Olalla»,¹² un dels poemes preliminars del *Quixot*. Algunes fonts ens informen que Petit en va traduir els quinze primers capítols, mentre que altres fan referència a una traducció sencera que va romandre inèdita; en

9. «Traducció del Quixot». *Lo Gay Saber* 3 (1 d'abril de 1868), p. 19-20.

10. «Don Quixot. Com sorti per primera vegada de sa terra l'enginyós Don Quixot». *Calendari Català de l'any 1873*. Barcelona: Lo Porvenir, 1873, p. 99-104.

11. CERVANTES SAAVEDRA, Miguel de. *Consells de don Quixote a Sancho Panza*. Barcelona: Ramirez y C., 1873.

12. CERVANTES SAAVEDRA, Miguel de. «Cançó a Olalla». *La Renaixença* (15 d'abril de 1879), p. 39-40.

qualsevol cas, fins ara no han aparegut documents que avalin cap de les dues hipòtesis.¹³

Eduard Tàmaro, historiador i advocat, col·laborador de *La Renaixensa*, *Lo Gay Saber* o *La Il·lustració Catalana*, va traduir el *Quixot* gairebé complet, però només va veure'n impresa la primera part. Tàmaro, que formava part de la redacció d'*El Principado*, aconseguí que aquest periòdic edités la traducció en forma de fulletó els anys 1882 i 1883.¹⁴ Però el diari deixà de publicar-se quan només havia sortit la primera part de la novel·la, de manera que la segona romangué inèdita. En el pròleg, «Quatre paraules del traductor», Tàmaro manifesta que pretén difondre la novel·la de Cervantes i fer arribar «fins als últims bruchs lo pensament admirable, l'ingeniosíssima trama y los incidents més florits que forman aplegats lo famós llibre de Don Quixot de la Mancha». El guia l'«admiració» a Cervantes, i així cal que nosaltres, lectors, segons que ens demana, apreciem la seva tasca de torsimany. D'altra banda, considera que convé, seguint la dicotomia clàssica reformulada per Schleiermacher, acostar el text original al lector:

[...] las dificultades trobadas en ma tasca algun tant pesada; y resolta per mi l'opinió de l'esperit de les traduccions en lo sentit que dehen ferse acomodantlas al temps en que són empresas, espero que no per lo que aquesta pobra traducció valga, sino per l'intenció que segons queda dit l'ha inspirada, se conseguirá ensemps que aumente entre nosaltres l'admiració que's professa á la gran obra de Cervantes, essent acollit aquest treball ab la benevolensa propia dels aymadors de las bonas llettras.¹⁵

Antoni Bulbena i Tusell, bibliògraf i gramàtic, traductor d'Homer, Dante, Shakespeare, Cervantes o Zola, va acomplir un procés de reescriptura del *Quixot* al llarg de cinquanta anys: entre traduccions senceres i parcials, inèdites o publicades, hem localitzat deu versions diferents, des de 1887 fins a 1937. Paga la pena detenir-nos una mica en el primer trasllat quasi íntegre de la novel·la, del 1891¹⁶ (era el segon que sortia a la llum en nou anys). Bulbena dedica la primera part del pròleg a criticar, amb una certa benvolença, la traducció de Tàmaro, alhora que exposa les diferències de plantejament entre aquella i la seva:

Allí el traductor segueix pas á pas tot catalanisant l'original de Cervantes, mentre que nosaltres may nos havem posat en lo cor de ferne una traducció minuciosa;

13. VALLRIBERA I PUIG, Pere (1998). *La nissaga dels metges Petit a Sant Feliu de Codines. Aspectes mèdics i socials a mitjan segle XIX*. Barcelona: PPU.

14. *L'ingenios hidalgo Don Quixot de la Mancha. Escrit per Miquel de Cervantes Saavedra y traduït à la llengua catalana per D. Eduart Tàmaro, llicenciat en jurisprudencia. Primera part*. Barcelona: Estampa de Cristófol Miró, 1882.

15. *Ibidem*, p. III.

16. *L'enginyós cavaller don Quixot de la Manxa. Compost per Miquel de Cervantes Saavedra. Traslladat á nostra llengua materna, y en algunes partides lliurement exposat per Antoni Bulbena y Tusell*. Barcelona: Tipografia de F. Altés, 1891.

ni tampoch nos passá may pel magí de umplir totalment un buyt que podria no veure's umplert de molt temps; per tal que consideram quasi del tot impossible donar una solució perfecta en aquells punts intraduhibles que l'autor ab meravellosa expontaneïtat escrigué, majorment si han d'ésser trasllatats á una llengua ja de sí prou insegura.¹⁷

De manera que admet la noció d'intraduïbilitat sense reserves, com planava arreu d'Europa. Es proposa reproduir els fets principals de la narració tot prenent-se algunes llibertats: l'abreujament o l'elisió d'alguns episodis i del que ell considera digressions, o la divisió de certs capítols:

[...] —lluny de cobdicar nosaltres lo dret de qui ab major aptitut vulla afanyarse á traslladarla tota literalment y entegre— assajarem d'exposarne les més notables belleses, dexant emperò aquelles que per excessiva prolixitat, en la nostra traducció poguessen desmerèxer massa del inimitable original.

El que mou Bulbena no és tant una actitud reverencial respecte de la novel·la de Cervantes, com a Tàmaro —i així i tot no és casual que triï el *Quixot*—, sinó «una extremada amor á Catalunya y á la nostra parla».¹⁸ Per això, lluny de la literalitat, de vegades corrupta, de Tàmaro, «nos esforçarem en donar á nostra llengua la forma més literaria possible, tenint sempre al davant los bons y triats exemples dels millors conreadors de les lletres catalanes».¹⁹

La traducció de Bulbena va ser reimpressa dues vegades: el 1930²⁰ i el 1936²¹ en una edició molt luxosa, regularitzades totes dues segons la normativa fabriana (més la segona que no pas la primera), sense que consti en cap cas qui se'n va encarregar. Abans, el 1894, Bulbena havia donat a conèixer *Don Quixot de la Manxa. Nova traducció abreviada a util del jovent*, una adaptació juvenil de la versió publicada tres anys enrere.²² El 1928 va reeditar, revisats, alguns dels discursos del protagonista de la novel·la, davant la impossibilitat, com explica en el proemi, de reimprimir el seu *Quixot* sencer, «no del tot conforme [Bulbena, s'entén] ab les modernes normes».²³ Finalment, el 1937 va traduir la novel·leta del «Curioso impertinente», molt esporgada en les edicions anteriors, la qual no s'ha publicat mai.

17. *Ibidem*, p. VI. Reeditat a BACARDÍ, Montserrat; FONTCUBERTA i GEL, Joan; PARCERISAS, Francesc (eds.) (1998). *Cent anys de traducció al català (1891-1990)*. Vic: Eumo, p. 17-19.

18. *Ibidem*.

19. *Ibidem*, p. VIII.

20. CERVANTES SAAVEDRA, Miguel de. *L'enginyós cavaller don Quixot de la Mancha*. Traducció d'Antoni Bulbena i Tosell. Pròleg de Joan Givanel i Mas. Barcelona: A. López, s.d. [1930]

21. *Primera part del enginyós don Quixot de la Manxa per Miquel de Cervantes Saavedra*. Sant Feliu de Guíxols: Octavi Viader, 1936.

22. *Don Quixot de la Manxa. Nova traducció abreviada a util del jovent per A.B.T.* Barcelona: Fidel Giró, 1894.

23. *Quatre pedres de gran preu que Cervantes encastà en l'inestimable joiell del Quixot, ara tretes d'una traducció en català publicada l'any 1891 per A.B.T.* Barcelona: Impremta Elzevieriana i Llibreiria Camí, 1928, p. 4.

Volem assenyalar, per últim, que una part substancial de la tasca de traducció de Bulbena va centrar-se en el trasllat d'obres clàssiques de la literatura castellana al català, fet, com dèiem de bon principi, no gaire comú, que individualitza l'obra de Bulbena. A banda de les distintes versions del *Quixot*, va reescriure la *Comèdia de Calist & Melibea (La Celestina)*, *La dansa de la mort* segons un manuscrit del segle XV de la Biblioteca de l'Escorial i *La vida de Llätzer de Tormes* (que atribueix a Diego Hurtado de Mendoza) i, de Cervantes, *Raconet & Tàlladell* (1895), *Lo casori enganyador* (1930) i *Col·loqui dels cans Scipio & Bergança* (1930).

Tornant a la primera de segle, el 1905, l'any del tercer centenari de la publicació del primer llibre del *Quixot*, dos escriptors mallorquins van veure impreses sengles versions de la novel·la. L'abril d'aquell any la «revista de grup»²⁴ *Catalunya*, dirigida per Josep Carner, per commemorar l'efemèride va oferir els capítols 2 i 3 de la primera part (l'episodi de la vetlla de les armes) i el 9 de la segona (la visita de don Quixot a la vila del Tobós) en una traducció de Joan Rosselló de Son Fortesa,²⁵ «el prosista que millor encaixava amb la idea d'«escola mallorquina» que proposaven Carner i el seu grup, el prosista mallorquí paral·lel a Costa [i Llobera];»²⁶ traductor de Mistral, Daudet, Maupassant, Turguénev i Txékhov.

La tercera traducció íntegra del *Quixot* és obra del prevere Ildefons Rullán, publicada en dos volums el 1905 i el 1906.²⁷ Només, o encara, en va aparèixer una altra, el 1969.²⁸ Rullán, llicenciat en Filosofia i Lletres per la Universitat de Barcelona, va treballar en el camp de la paremiologia i va reunir refranys catalans equivalents als del *Quixot*; part d'aquests estudis van difondre's en la seva *Colecció políglota de refranes* (1885). És autor també d'un *Ensayo filológico. Método científico aplicado a la lengua mallorquina* (1884) i d'uns *Apuntes para una vocabulario etimológico mallorquín* (1899). Sembla que alguns fragments de la seva versió van ser publicats en el setmanari *El Felanigense* en forma de fulletó el 1905.²⁹

Rullán va encapçalar la traducció amb un prefaci, «Cuatre paraulas d'es traductor a n'es lectors»,³⁰ on vindicava, amb un cert abrondament, la traduib-

24. AULET, Jaume (1984). «La revista *Catalunya* (1903-05) i la formació del Noucentisme». *Els Marges* 30, gener, p. 37.
25. CERVANTES SAAVEDRA, Miguel de. «Escenes del Quixot». *Catalunya* (30 d'abril de 1905), p. 13-23.
26. CASTELLANOS, Jordi (1986). «La novel·la modernista». A MOLAS, Joaquim (dir.). *Història de la literatura catalana*. Barcelona: Ariel, v. VIII, p. 559.
27. *L'enginyós hidalgo Don Quixote de la Mancha. Compòst per Miquèl de Cervantes Saavedra y traduit ara en mallorquí sa primera vegada per n'Ildefonso Rullán, Prevere. Llicenciat en Filosofia y Lletras*. Felanitx: Imprempta d'en Bartomeu Rèus, v. I, 1905; v. II, 1906.
28. CERVANTES SAAVEDRA, Miguel de. *Don Quixot de la Manxa*. Traducció de Joaquim Civera i Sormaní. Barcelona: Tarraco, 1969.
29. BORDOY CERDÀ, Miguel (1956). «La traducció mallorquina del Quijote». *Panorama Balear*, 55, Palma de Mallorca, p. 9-10; PONS, Antoni (1969). *Mossèn Ildefons Rul·lan i el «Quixot». Esbos biogràfic*. Palma de Mallorca: Mossèn Antoni Pons, p. 34.
30. Reeditat a BACARDÍ, Montserrat; FONTCUBERTA i GEL, Joan; PARCERISAS, Francesc (eds.). Op. cit., p. 33-36.

litat de la novel·la de Cervantes, tot fent una separació taxativa, això sí, entre fons i forma:

S'ánima per lo tant de sa novela, ò s' esperit, ò fondo, no es tan mal de fer comprehendre com a vegadas han volgut suposar ab lleujeresa; ara es còs, ò forma, ò mòdo de contarla, ja son figas d'altre sostre còm solem dir vulgarment. Voler traduir es llenguatje, seria empeñarse en traduir s' esperit de Cervantes y temeritat gran y greu defecte, intentar que una traducció de 's Quixote tengué en llengo externa, es saborino literari que li sabé donar son autor en sa propi.

Així i tot, presentava un camí, un «mètode» de traducció, ni que fos molt rudimentari: sostenia que el text d'arribada ha de reflectir «sa impressió general» que el text original produeix en el lector castellà; per damunt les dificultats d'expressió i, fins i tot, de comprensió: «¿Que mos importa, que hi haje expressions que no sa puguen dir iguals, si ne trobam de parescudas? ¿Que mos fa a nòltros si no entenem referencias a còsas desconegudas perque no las usam?» Tancava aquest punt amb una afirmació categòrica, quasi una divisa, de caràcter genèric: «Prenguem per lo tant lo que puguem traure d'una traducció». ³¹ Amb una desimboltura semblant defensava l'ús de les formes «Quixote», «hidalgo» i «dueña» i l'omissió de la novel·la del «Curioso impertinente» i de quasi tots els poemes de l'original, els quals, de vegades, sense fer-ho constar en el pròleg, va substituir per cançons populars mallorquines, cosa que posa de manifest el possibilisme traductològic que propugnava i el seu afany d'anostrar el text. Així mateix mostrava una certa mal·leabilitat quant al lèxic i, sobretot, una consciència límpida dels possibles destinataris de la versió, en funció dels quals —i d'altres factors, no cal insistir-hi— va reescriure el *Quixot*: «[...] t'ho contarem tot sense solfas ni pretensions de cap casta, ab un llenguatje tan clar i tant corrent com mos sia possible, rebutjant sas paraulas massa rancis ò estentissas, tenguent en conte que sa nostra llengo muda de fisonomia en sos anys, com los passa també a sas altres». El prefaci acabava amb una declaració d'intencions més tòpica, en la línia de Tàmaro, de respecte devot per l'original, que, per ell mateix, excusa qualsevol tipus de relliscada: «S'intenció devant Deu mos salva, perque no'n duim altra mes que sa de oferir en el Príncipe de sas llettras castellanias, una ofrena de rendiment y tribut d' admiració fent corre en mallorqui per primera vòlta sa seua obra immortal que corre en tants de idiomas». ³²

El segon volum de la traducció també duia un advertiment de Rullan, «Cuatre paraulas sobre ortografia», on per damunt de tot mirava de justificar les arbitriietats ortogràfiques que se li havien esmunyit en el primer: «sa culpa», deia, «no's meua, sino de tots cuants han escrit en sa nòstra llengo, que no han sabut a quin sant encomenarse», perquè «mos troban orfens d'una autoritat acadèmica»; la qual cosa Rullan, partidari si més no passiu d'un cert secessio-

31. *L'enginyós hidalgo Don Quixote de la Mancha*. Op. cit., v. I, p. VI-VII.

32. *Ibidem*, p. IX.

nisme lingüístic, considerava que és motiu de «conhort»: «[...] cada u tira per son vent y dins sa nòstra llengo y sa catalana hi reina aquesta llibertat, qu'en mitj de tot es un conhort, perque sas faltas d'ortografia no arriban a ser venials, y estam segurs de que no mos tractarán d'*asesinos* si llevant un' hache de's mitj, ni de *bárbaros* si no la posam a son lloc». ³³ Pel que sembla, algunes de les solucions ortogràfiques adoptades per Rullan van xocar amb els criteris filològics d'Antoni M. Alcover. ³⁴

Deixem constància, finalment, que les darreres pàgines del segon volum contenen la primera valoració del trasllat de Rullan, «Crítica literària del mateix censor», a càrrec del prevere Mateu Gelabert, qui, després d'estampar el *nihil obstat* de rigor, comenta alguns aspectes del *Quixot* i de la traducció, de la qual subratlla el caràcter mallorquí: «[...] es tant nòstro que no pot ser de ningú més». ³⁵

Fins aquí la presentació sumària de les distintes versions; tal vegada és el moment de fer-ne un assaig de balanç. Tres transvasaments complets d'una novel·la tan extensa en vint-i-quatre anys, de 1882 a 1906, més una desena de parcials al llarg de poc més de mig segle, ofereixen un percentatge de traduccions només comparable als que, en el tombant de segle o en els primers lustres del xx, sorgeixen de Shakespeare i de Wagner. La comparació no és capriciosa. Les afeccions, desiguals, que Shakespeare i Wagner van despertar han estat poc o molt estudiades. ³⁶ Per contra, la que va produir Cervantes una mica abans, amb totes les dissimilituds que es vulgui —fins i tot d'escala—, ho ha estat ben poc. Les circumstàncies no ho han afavorit gaire. Com és ben sabut, segurament com una reacció a l'ideari estètic de la Renaixença, que s'havia emmirallat força en les lletres franceses i castelleses, el modernisme i el noucentisme van girar els ulls cap a les literatures de més al nord d'Europa (Goethe, Novalis, Nietzsche, Wagner, Maeterlink, Ruskin, Ibsen, Shakespeare, Defoe, Dickens, George Elliot, Andersen...). A més, a mesura que el segle avançava, creixia el sentiment d'emancipació de la cultura catalana respecte de la castellana. La guerra civil, l'exili de molts intel·lectuals, la repressió de la llengua catalana... tampoc no van propiciar l'interès per la petja de l'obra de Cervantes —tan manipulada pel règim franquista, com molts personatges històrics— en unes determinades generacions del segle XIX.

El cúmul de traduccions que els homes de la Renaixença van emprendre no sorgeix del no-res. (Parlem de Renaixença a propòsit: es tracta d'una inclinació,

33. *Lenginyós hidalgo Don Quixote de la Mancha*. Op. cit., v. II, p. V.

34. BORDOY CERDA, Miguel. Op. cit., p. 12-13.

35. *Lenginyós hidalgo Don Quixote de la Mancha*. Op. cit., v. II, p. 328.

36. Vegeu, per exemple, PAR, Alfonso (1935). *Shakespeare en la literatura española*. Madrid: Librería General de Victoriano Suárez; Barcelona: Biblioteca Balmes; ESQUERRA, Ramon (1937). *Shakespeare a Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Publicacions de la Institució del Teatre; FABREGAS, Xavier (1983). «Notes introductòries a les traduccions catalanes de Shakespeare». A *Mixel·lània Aramon i Serra*. Barcelona: Curial, v. I, p. 181-204; *Wagner i Catalunya. Antologia de textos i gràfics sobre la influència wagneriana a la nostra cultura*. Barcelona: Edicions del Cotal, 1983; JANÉS i NADAL, Alfonsina (1983). *L'obra de Richard Wagner a Barcelona*. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana.

la que senten per Cervantes, molt lligada a l'esperit que se'n deriva —la pruija per demostrar que la llengua catalana, havent superat gràcies a ells el període obscur, pot fer seves les més grans creacions de la literatura universal, i tot això afegit al fort hispanisme d'aquells prohoms—, i sempre més enllà de la cronologia: Bulbena o Rullan van néixer un lustre abans que Maragall, però la seva obra respon més aviat als ideals del període anterior.) Cervantes, la persona —o el personatge— i l'obra, va esdevenir una moda, en part, hi insistim, equiparable a la de Wagner, pel fet que totes dues van tenir una certa —petita en el cas de Cervantes— repercussió social: van originar associacions, publicacions, actes socials...

Comptem amb una abundosa documentació de l'època que ens permet capir alguns indicis de l'abast del fenomen. En aquest treball, per cloure'l, ens servim d'un sol testimoni, excepcional, val a dir-ho: el conjunt d'articles publicats a *La Veu de Catalunya* amb el títol «Lo cervantisme a Barcelona»,³⁷ després recollits en un volum,³⁸ de l'historiador, geògraf i erudit Francesc Carreras Candi, el qual va desenvolupar una actuació pública remarcable i va difondre una obra copiosa i diversa. En el capítol dedicat a «Les traduccions catalanes del Quixot», a fi d'emmarcar-les, l'autor assevera:

Durant los segles XVII y XVIII, época decadent de nostra llengua, en que pels escriptors del Principat era menyspreuada, rés té d' estrany que ningú sentís la utilitat de traduhir una obra, quals edicions solzament se publicaven per subvenir á les necessitats de sa lectura.

Més en lo segle XIX, aixís pel prepotent desenrotllo de la literatura catalana, com per la estensió que prengué la mania cervàntica, una traducció del Quixot al català, esdevení una nova necessitat qual buyt era de mal omplir per les dificultats de la empresa.³⁹

Que existia, o havia existit, una «mania cervàntica» —fruit, probablement, com hem assenyalat, del desig de donar una pàtina de «noblesa literària» al fenomen de la Renaixença— era, doncs, un fet palmari a la darrerria del segle passat. Carreras Candi presenta, a banda de les traduccions, moltes altres dades —referides, recordem-ho, només a Barcelona— que il·lustren el pes de l'afeció, de les quals mencionarem algunes de les més rellevants: la societat Cervantes, fundada el 1877 i encara en vigor el 1895, el «periòdich literari é ilustrat» *Cervantes. Sociedad lírico-dramática*, imprès per la mateixa societat entre 1886 i 1888; sis col·leccions cervàntiques particulars, dues de les quals de vora un miler de títols; la reproducció en fototípia de la primera edició del *Quixot*, afer que va ocasionar exposicions, vetllades, l'encunyació d'una medalla i la publicació del *Boletín de la reproducción Foto-Tipográfica de la primera edición de*

37. CARRERAS CANDI, Francesc (1894). «Lo cervantisme a Barcelona». *La Veu de Catalunya*, núms. 12, 14, 17, 22, 24 i 51.

38. CARRERAS CANDI, Francesc (1895). *Lo cervantisme a Barcelona*. Barcelona: Estampa «La Catalana» de J. Puigventós.

39. *Ibidem*, p. 34.

Don Quijote, i, a la fi, un gavadal de treballs literaris relacionats amb Cervantes o la seva obra d'escriptors que van escriure —poc o molt— en català, com Jaume Collell, Manuel Milà i Fontanals, Joaquim Rubió i Ors, Gaietà Vidal i Valenciano, Josep Coll i Vehí, Constantí Llombart o Josep Pin i Soler.

És ben conegut el fragment del capítol LXII de la segona part del *Quixot* en què Cervantes blasma les traduccions, especialment les de «lenguas fáciles», properes (què devia pensar de les que no són necessàries per raó de la intel·ligibilitat?):

[...] me parece que el traducir de una lengua en otra, como no sea de las reinas de las lenguas, griega y latina, es como quien mira los tapices flamencos por el revés, que aunque se veen las figuras, son llenas de hilos que las escurecen, y no se veen con la lisura y tez de la haz; y el traducir de lenguas fáciles, ni arguye ingenio ni elocución, como no lo arguye el que traslada ni el que copia un papel de otro papel. Y no por esto quiero inferir que no sea loable este ejercicio del traducir; porque en otras cosas peores se podría ocupar el hombre, y que menos provecho le trujesen.⁴⁰

El mateix recurs de presentar la novel·la com la traducció de l'àrab al castellà d'un manuscrit descobert d'un tal Cide Hamete Benengeli obeeix, com és sabut, a l'anhel de Cervantes de parodiar un tret estilístic propi dels llibres de cavalleries. Tot plegat no resulta gaire encoratjador per als traductors d'una de les obres, d'altra banda, més traduïdes de la literatura de tots els temps. En les versions catalanes —com en qualsevol altra— segurament més d'un episodi queda desafavorit, o tal vegada la novel·la sencera. Però, com van enriquir-se les nostres lletres amb aquesta dèria de traduir el *Quixot* al català? Si, d'una banda, podia veure-s'hi encara el pes de la tradició castellana, no significava, de l'altra, una separació de cultures i, al capdavall, un esforç de sistematització de la llengua d'arribada? Tot just, aquí, hi hem començat a pensar.

40. CERVANTES, Miguel de. *Don Quijote de la Mancha*. Ed. de Martín de Riquer. Barcelona: Planeta, 1980, p. 1027.